

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-145>

УДК 331.5

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN LABOR MARKET TRANSFORMATION UNDER MARTIAL LAW AND MACROECONOMIC INSTABILITY

Шостак Людмила Василівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і торгівлі,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8786-9582>

Сур'як Алла Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3094-9941>

Shostak Liudmyla, Suriak Alla
Lesya Ukrainka Volyn National University

Актуальність теми трансформації ринку праці в умовах воєнного стану та макроекономічної нестабільності зумовлена глибокими соціально-економічними змінами, які впливають на функціонування підприємств та працівників. Зарубіжний досвід демонструє ефективні стратегії адаптації ринку праці до таких викликів через впровадження інноваційних механізмів зайнятості, підтримки економічної активності населення та стабілізації економіки. У статті розглядаються ключові аспекти адаптації цього досвіду до умов України, включаючи зміну структури зайнятості, розвиток дистанційної роботи, перепідготовку кадрів та підтримку малого й середнього бізнесу. Також підкреслюється важливість урядових програм підтримки та міжнародної співпраці у процесі трансформації ринку праці для зменшення безробіття та стимулювання економічного зростання. Світова практика демонструє, що ефективні стратегії підтримки зайнятості, перекваліфікації працівників, розвитку віддаленої роботи та стимулювання малого і середнього бізнесу можуть значно пом'якшити наслідки кризи. Зарубіжні практики показують, що стратегії підтримки зайнятості, перепідготовки кадрів, розвитку дистанційної роботи та стимулювання малого і середнього бізнесу можуть стати важливими інструментами для подолання наслідків кризи. Адаптація зарубіжного досвіду є необхідною для реформування ринку праці України, оскільки сучасні виклики потребують комплексних підходів до розв'язання проблем зайнятості. Підтримка малого бізнесу, розвиток програм перепідготовки кадрів, дистанційна робота та підтримка соціальної стабільності можуть стати основними інструментами для подолання наслідків війни та макроекономічної нестабільності.

Ключові слова: трансформація ринку праці, воєнний стан, макроекономічна нестабільність, зарубіжний досвід, зайнятість, перепідготовка кадрів, економічна адаптація, міжнародна співпраця.

Relevance of the topic of labor market transformation under martial law and macroeconomic instability is driven by profound socio-economic changes that affect the functioning of enterprises and workers. Foreign experience demonstrates effective strategies for adapting the labor market to such challenges through the implementation of innovative employment mechanisms, support for economic activity, and stabilization of the economy. This article examines the key aspects of adapting this experience to the conditions in Ukraine, including changes in the employment structure, the development of remote work, workforce retraining, and support for small and medium-sized businesses. The importance of government support programs and international cooperation in the labor market transformation process is also emphasized as vital for reducing. Under the conditions of martial law and macroeconomic instability, labor markets undergo significant transformations that require the development of effective strategies to mitigate negative consequences. Adapting foreign experience can play a crucial role in restoring economic stability and reducing unemployment. Changes in the structure of the economy, migration processes, employment reduction, and increased demand for new professional competencies necessitate a systematic approach to labor market reform. Adapting foreign experience is crucial for the reform of Ukraine's labor market, as current challenges require

comprehensive approaches to employment issues. Supporting small businesses, developing retraining programs, promoting remote work, and maintaining social stability can become the main tools for overcoming the consequences of war and macroeconomic instability. In the context of martial law and macroeconomic instability, the transformation of the labor market becomes particularly important for maintaining the economic resilience of the state and ensuring the well-being of its population. Military conflicts and economic shocks significantly impact all aspects of the labor market, including employment levels, working conditions, and mechanisms for economic adaptation. The study and integration of experiences from other countries that have faced similar challenges are essential components of this process. Global practices demonstrate that effective strategies for supporting employment, retraining workers, developing remote work, and stimulating small and medium-sized businesses can significantly mitigate the effects of crises. This article examines the key elements of foreign labor market transformation experience and analyzes its potential application in Ukraine to reduce the negative consequences of martial law and economic instability.

Keywords: labor market transformation, martial law, macroeconomic instability, foreign experience, employment, workforce retraining, economic adaptation, international cooperation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану та макроекономічної нестабільності трансформація ринку праці стає критично важливою для забезпечення економічної стабільності держави та підтримки рівня життя населення. Військові дії та економічні потрясіння суттєво впливають на всі аспекти функціонування ринку праці: від зайнятості до умов праці та економічної адаптації. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення та адаптація зарубіжного досвіду, де багато країн уже мали справу з подібними викликами.

Досвід таких країн, як Німеччина, США, Південна Корея, Ізраїль та інших, що впроваджували інноваційні рішення в умовах воєнних та економічних викликів, може слугувати важливою основою для реформування ринку праці в Україні.

Ця стаття аналізує основні аспекти зарубіжного досвіду трансформації ринку праці та його можливе застосування в Україні для мінімізації негативних наслідків воєнного стану та економічної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем регулювання та розвитку ринку праці в Україні стало предметом уваги багатьох вітчизняних науковців, серед яких Антонюк В., Брич В., Безтелесна Л., Геєць В., Долішній М., Злупко С., Колот А., Лібанова Е., Онікієнко В., Семів Л., Цимбал О. та інші. Попри багатогранність досліджень, які аналізують особливості та перспективи розвитку ринку праці в умовах суспільних трансформацій, а також проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, залишаються відкритими ряд теоретичних, методологічних і практичних аспектів регулювання в умовах воєнної та повоєнної економіки, а також питання трансформації зарубіжного досвіду.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематиці адаптації ринку праці до змін та трансформації

зарубіжного досвіду присвячена значна кількість досліджень. Проте, сучасні умови воєнного стану вносять свої корективи у вивчення окресленої проблематики. Бракує детального аналізу, як військові дії впливають на структуру зайнятості, мобільність робочої сили та зміни в попиті на різні професії. Потребує глибшого дослідження, як інші країни, що пережили військові конфлікти, адаптували свої ринки праці. Це включає аналіз політик, які сприяли відновленню та забезпеченню зайнятості. Необхідно вивчити, які програми соціальної підтримки були ефективними в інших країнах і можуть бути адаптовані для місцевих умов. Необхідно проаналізувати, які методи перепідготовки робітників були успішними в умовах нестабільності та як їх можна реалізувати в Україні. Бракує вивчення впливу нових технологій на ринок праці в умовах кризи, зокрема, як дистанційна робота та автоматизація можуть змінити попит на працівників. Потрібно дослідити можливості міжнародного співробітництва у сфері працевлаштування та підтримки, а також обміну досвідом між країнами, що зазнали подібних криз. Необхідно оцінити довгострокові соціально-економічні наслідки для ринку праці в Україні внаслідок війни та макроекономічної нестабільності. Бракує дослідження, як війна вплинула на молодь, яка тільки входить на ринок праці, і які програми можуть допомогти їй адаптуватися до нових умов.

Ці аспекти потребують подальшого вивчення та розробки відповідних стратегій для адаптації ринку праці в Україні в умовах війни та економічної нестабільності.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду трансформації ринку праці в умовах воєнного стану та макроекономічної нестабільності, а також визначення можливостей його адаптації до українських умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці лютого Україна зіткнулася з серйозними випробуваннями через вторгнення Росії, що призвело до спроби встановлення контролю над нашою державою. Війна, що спалахнула, викликала суттєві потрясіння в економіці України та багатьох країн світу.

Перші тижні військових дій спричинили логістичний «параліч» у різних сферах діяльності, не лише в Україні, а й на глобальному рівні. Виробництво зупинилося, багато власників малого та середнього бізнесу змушені були закрити свої підприємства. Сектори великого бізнесу також зазнали серйозних втрат, військова інфраструктура була зруйнована, а посівна кампанія зазнала значних ускладнень. Усе це негативно відобразилося на стані економіки держави.

В умовах військового стану та макроекономічної нестабільності трансформація ринку праці вимагає вивчення зарубіжного досвіду країн, які вже проходили через подібні виклики. Зміни у структурі зайнятості, високий рівень безробіття, міграційні процеси та необхідність гнучких соціальних програм – все це вимагає комплексного підходу. Зрозуміти механізми адаптації інших країн дозволить розробити ефективні рішення для українського контексту, сприяючи стабільності ринку праці в умовах глобальних і локальних криз.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України вже завдало шкоди багатьом сферам життя людини. Безсумнівно від бойових дій значно постраждав і ринок праці. Варто зауважити, що у перші тижні війни ринок праці практично «впав», але наступні місяці показали себе, нехай не стабільно, але гнучко і пристосувався до нових умов існування [1].

Війна змінила на вітчизняному ринку праці усе – починаючи від пріоритетності вакансій і закінчуючи територіальною зосередженістю. Так, наприклад, найбільша кількість пропозицій зараз у сфері торгівлі, що зумовлено відкриттям нових магазинів з продуктами харчування та товарами першої необхідності.

До десяти найпопулярніших сфер також входять видобувна галузь, сільське господарство, фінанси, медицина, фармацевтика та продукти харчування. Водночас пропозиції керівних посад та топ-менеджерів практично зникли, натомість зріс попит на робітничі професії. Для працівників, які звикли до офісної роботи, це стало серйозним викликом. Існує потреба в перепрофілюванні або в розгляді менш оплачуваних посад. Ці зміни є ризиковими, адже більшість працівників не мають

можливості для перепідготовки через військові дії та фінансові обмеження.

Щодо територіальної зосередженості вакансій, то через те, що Багато людей втратили свої домівки та робочі місця, що змусило їх переїздити в інші міста, далеко від бойових дій. У цей час переміщення населення та релокація підприємств стали необхідними, але західні регіони України зазнають значного навантаження через концентрацію переміщених осіб.

Раніше західні області були хабом для заробітчан, які виїжджали на заробітки за кордон, але в мирний час це навантаження не було таким критичним. Тепер же ці регіони зіткнулися з новими викликами, включаючи зростання конкуренції на ринку праці та необхідність забезпечення житлом і робочими місцями для великої кількості людей.

Найбільш болючою проблемою є частка молоді, яка має труднощі з пошуком першого робочого місця після завершення закладів освіти. Це є свідченням наявності розривів між вимогами роботодавців щодо навичок потенційної робочої сили та навичками та знаннями, які опановують студенти та учні у закладах вищої та професійної освіти [2, ст. 171–172].

Деструктивний вплив російсько-української війни на ринок праці проявляється у скороченні робочих місць, оскільки війна призвела до масових втрат робочих місць через закриття підприємств, скорочення виробництва та загальну економічну нестабільність.

1. Зростання розриву між попитом і пропозицією: Внаслідок зміни економічних умов попит на певні професії та кваліфікації знизився, тоді як пропозиція робочої сили залишилася високою, що створює напругу на ринку праці.

2. Поглиблення та формування нових дисбалансів: Конфлікт поглибив існуючі дисбаланси в кваліфікаціях, освіті та гендері, ускладнюючи адаптацію працівників до нових умов. Зокрема, жінки часто стикаються з більшими труднощами у працевлаштуванні.

3. Унеможливлення повноцінного відтворення робочої сили: Війна перешкоджає нормальному відтворенню робочої сили через еміграцію, втрати людських ресурсів та зниження рівня освіти й професійної підготовки.

Ці фактори вимагають термінового вжиття заходів для стабілізації ринку праці та підтримки постраждалих працівників.

Трудова мобільність в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні набуває особливого характеру. Важливо розуміти, що

трудова мобільність стає ключовим механізмом адаптації до нових реалій, як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому. Аналіз ситуації та адекватні реакції на зміни можуть зменшити негативний вплив конфлікту на ринок праці та життя людей [3, ст. 57–58].

Воєнні конфлікти мають особливо критичні наслідки для ринку праці, значно відрізняючись від інших типів криз, таких як фінансові або політико-економічні. Вони вводять ринок праці та економіку країни в стан шоку і глибокої політико-економічної нестабільності. На відміну від дискретних криз, війни завдають глибоких негативних наслідків, які мають довгостроковий характер.

Серед таких наслідків – втрата значної частини людського ресурсу, зокрема працездатного населення, а також суттєві зміни в системно-структурних характеристиках ринку праці. Війни сприяють поглибленню регіональних дисбалансів і диспропорцій, ускладнюють відновлення через зменшення кількості активних суб'єктів господарювання та втрату доходів населення.

Це призводить до звуження внутрішнього ринку, скорочення платоспроможного попиту на товари і послуги, а отже, і зниження ділової активності. В таких умовах активізуються й інші деструктивні чинники, які загострюють кризу на ринку праці та в економічній системі в цілому. Держава, в свою чергу, опиняється без внутрішніх ресурсів для стимулювання попиту і стає залежною від зовнішньої фінансової, технічної та технологічної підтримки.

Фактично, ринок праці потрапляє у фазу глибокої депресії, коли його поживлення залежить від комплексу оперативних, а також стратегічних заходів і засобів. При цьому, як показує світовий досвід, їх успішна реалізація ще не є запорукою відновлення. Все залежить від вдалого поєднання наявного ресурсного забезпечення і потенціалу, вірної стратегії і тактики відбудови економіки та суспільства, інших зовнішніх та внутрішніх чинників і умов [5, ст. 12].

Незважаючи на той чинник, що сучасна економіка переживає період активної цифровізації усіх її сфер нами встановлено, що традиційні моделі можуть бути успішними і в сучасних умовах.

Так, варто виділити наступні моделі відновлення економіки та поживлення ринку праці в Європі після Другої Світової війни, які можна поділити на кілька основних типів:

1) ліберальна модель, яка характеризується наступним чином – основними реформами стали скасування державних монополій,

стимулювання конкуренції та інвестицій, запуск механізмів приватизації, стабілізація фінансового сектора і переорієнтація військових підприємств на легку, харчову, текстильну промисловість, а також виробництво побутової техніки і автомобілів, як це відбувалося в Західній Німеччині. В Ізраїлі скасували розподільчу систему і державне адміністративне регулювання, запустивши великі інфраструктурні проєкти, які сприяли підвищенню попиту на працю і створенню нових робочих місць, наприклад, під час будівництва Національного ізраїльського водопроводу та енергетичних заводів;

2) концентрація капіталу, яка використовувалась в Італії, де ресурс зовнішньої допомоги інвестували в кілька стратегічних підприємств, переважно в машинобудуванні, що супроводжувалося аграрною реформою. Це призвело до розвитку аграрного виробництва і підвищеного попиту на продукцію машинобудування. В результаті ця галузь стала локомотивом для експорту, залучення зовнішніх доходів, створення нових робочих місць і розвитку інших секторів національної економіки;

3) поєднання лібералізму та демілітаризації (Японія). Ця модель включала демонополізацію військово-промислового комплексу, відкриття ринку землі та залучення прогресивних технологій в аграрний сектор, а згодом і в інші галузі економіки. Важливу роль у цьому процесі відіграла проактивна підтримка з боку банків. Було визначено пріоритетні галузі, зокрема електроніку та автомобілебудування, яким надавалася максимальна державна підтримка у формі субсидій і пільгових кредитів, що сприяло розвитку високотехнологічного виробництва.

При правильній адаптації наведених моделей, та з врахуванням останніх тенденцій розвитку довоєнного вітчизняного ринку праці можна провести досить ефективну його повенну трансформацію.

Проте важко спрогнозувати адаптацію наведених моделей для вітчизняного ринку праці, оскільки цей процес в умовах війни ускладнюється через відсутність критично важливої статистичної інформації, починаючи з 2022 року. Зокрема, дані про зайнятість і безробіття населення, які визначаються відповідно до методології Міжнародної організації праці, формуються органами державної статистики на основі обстежень робочої сили. Проте, у зв'язку з військовими діями, у 2022 році Державна служба статистики України не змогла проводити ці обстеження.

Серед ключових викликів, що постануть на етапі повоєнного відновлення економіки України експерти виокремлюють такі: мільйонам працівників (щонайменше 10% робочої сили) доведеться змінити роботу; пошук відповідних вакансій у багатьох випадках передбачатиме неодноразові зміни місця проживання через спричинені війною руйнування житлового фонду та невідповідність між галузевим розподілом переміщених працівників і релокованих фірм у регіонах; потрібно буде реінтегрувати до ринку праці колишніх біженців, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, які часто матимуть фізичні та психологічні травми від війни; частину населення працездатного віку, значно більшу, ніж до повномасштабного вторгнення, доведеться мобілізувати, щоб закрити дефіцит деяких професій під час повоєнного відновлення; потрібно буде інтегрувати та залучати до відбудови країни іммігрантів з інших країн [7, с. 313].

Таким чином, розвиток ринку праці є однією з найважливіших потреб у процесі післявоєнної відбудови, а забезпечення роботою є невід'ємною частиною соціальної політики в цей період.

До основних заходів цієї політики слід віднести:

1. Збільшення рівня зайнятості та створення нових робочих місць.
2. Глибша реконструкція економіки в післявоєнний період, ніж у довоєнний, з акцентом на економічний розвиток. Зниження рівня безробіття та стабілізація ринку праці є ключовими аспектами соціальної політики держави.
3. Перерозподіл робочої сили між секторами економіки для підвищення продуктивності.
4. Розробка спеціальної Державної програми відновлення економіки, яка включатиме відновлення інфраструктури, особливо соціальної, та житлового фонду. Це передбачає залучення іноземних інвестицій для забезпечення житлом постраждалих громадян, зокрема в регіонах Східної України.

5. Сприяння вирішенню проблем вразливих верств населення, які не можуть займатися економічною діяльністю через вік, фізичні вади або інші причини.

Саме комплексна політика відбудови з адаптацією зарубіжного досвіду дасть позитивний результат та динамічний розвиток вітчизняного повоєнного ринку праці.

Висновки. Адаптація зарубіжного досвіду трансформації ринку праці в умовах воєнного стану та макроекономічної нестабільності є критично важливою для України. Аналіз моделей відновлення економік країн, які пережили подібні кризи, дозволяє виокремити кілька ключових аспектів, які можуть бути застосовані в українських реаліях. Важливо виділити необхідність гнучкості у регулюванні вітчизняного ринку праці, важливо впроваджувати адаптивні механізми регулювання ринку праці, що дозволяють швидко реагувати на зміни в економічному середовищі та потребах населення.

Актуальним лишається пріоритизація інвестицій у стратегічні галузі, такі як ІТ, аграрний сектор та виробництво, сприятиме створенню нових робочих місць і забезпеченню економічного зростання.

Досить важливим елементом є підтримка підприємництва, створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу через фінансові стимули та доступ до кредитування може активізувати ринок праці. В контексті післявоєнних змін варто зосередити увагу на розробці програм підтримки для внутрішньо переміщених осіб є необхідною для забезпечення їхньої зайнятості та соціальної адаптації. Використання нових технологій і цифрових платформ для управління ринком праці може покращити його функціонування та підвищити ефективність.

Загалом, реалізація цих заходів допоможе Україні не лише подолати наслідки війни, але й забезпечити стійкий розвиток ринку праці в довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Любомудрова Н., Гойчук В. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31>
2. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 171–179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179)
3. Пижова М. О. Особливості трудової мобільності працівників в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 54–58. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2023/9.pdf

4. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA//Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009>
5. Васильців Т., Лупак Р., Левицька, О. Еволюція ринків праці за різних моделей економічного розвитку та в умовах конфліктів і нестабільності. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 24. С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/24.1>
6. Ушенко О. Стабілізаційні та адаптаційні напрями регулювання ринку праці для відбудови національної економіки. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2024. № 1(13). С. 238–245. URL: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/277>
7. Томчук О. В. Аналіз трендів розвитку ринку праці в Україні: ключові зміни та виклики воєнного часу. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2 [12]. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42501>
8. Відбудова України: принципи та політика / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Беатріс Ведер ді Мауро. CEPR, 2022. 508 с.

REFERENCES:

1. Liubomudrova N., Hoichuk V. (2022). Zminy na rynku pratsi v umovakh voiennoho stanu ta perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia [Changes in the labor market under martial law and prospects for post-war recovery]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31> (in Ukrainian)
2. Azmuk N. A. (2022). Transformatsiia rynku pratsi v umovakh viiny: vyklyky ta stratehii vidtvorennia robochoi syly [Transformation of the labor market in the conditions of war: challenges and strategies for the reproduction of the labor force]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. № 1 (42). P. 171–179. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).171-179](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).171-179) (in Ukrainian)
3. Pyzhova M. O. (2023). Osoblyvosti trudovoi mobilnosti pratsivnykiv v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Peculiarities of the labor mobility of employees under the conditions of the legal regime of martial law]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*, № 3 (81). P. 54–58. Available at: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2023/9.pdf (in Ukrainian)
4. Mobilnist robochoi syly Ukrainy v umovakh voiennoi ekonomiky. Available at: <https://old.nas.gov.ua/UA//Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009>
5. Vasyltsiv T., Lupak R., Levytska, O. (2022). Evoliutsiia rynkiv pratsi za riznykh modelei ekonomichnoho rozvytku ta v umovakh konfliktiv i nestabilnosti [Evolution of labor markets under different models of economic development and in conditions of conflicts and instability]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, 24, 7–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/24.1> (in Ukrainian)
6. Ushenko O. (2024). Stabilizatsiini ta adaptatsiini napriamy rehuliuвання rynku pratsi dlia vidbudovy natsionalnoi ekonomiky [Stabilization and adaptation directions of regulation of the labor market for the reconstruction of the national economy]. *Yevropeyskyi naukovyi zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsii*, 1(13), 238–245. Available at: <https://www.journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/277> (in Ukrainian)
7. Tomchuk O. V. (2023). Analiz trendiv rozvytku rynku pratsi v Ukraini: kliuchovi zminy ta vyklyky voiennoho chasu [Analysis of labor market development trends in Ukraine: key changes and challenges of wartime]. *Innovation and Sustainability*. № 2 [12]. Available at: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42501>
8. Vidbudova Ukrainy: pryntsyipy ta polityka / za red. Yu. Horodnichenka, I. Solohub, Beatris Veder di Mauro. SERR, 2022. 508 p.